

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

KÅLLTORP 46

STADSDELENS HISTORIA

Före 1900

Stadsdelen Kålltorp ligger på mark som tillhörde Kålltorps gård i Örgryte socken. (Se stadsdelen Bö.) En mindre del i väster har ingått i landeriet Härlanda.

Under medeltiden var denna trakt en del av Härlanda socken som hade sin kyrka norr om nuvarande Härlanda kyrka. I början av 1500-talet uppgick socknen i Nya Lödöse och kyrkan revs.

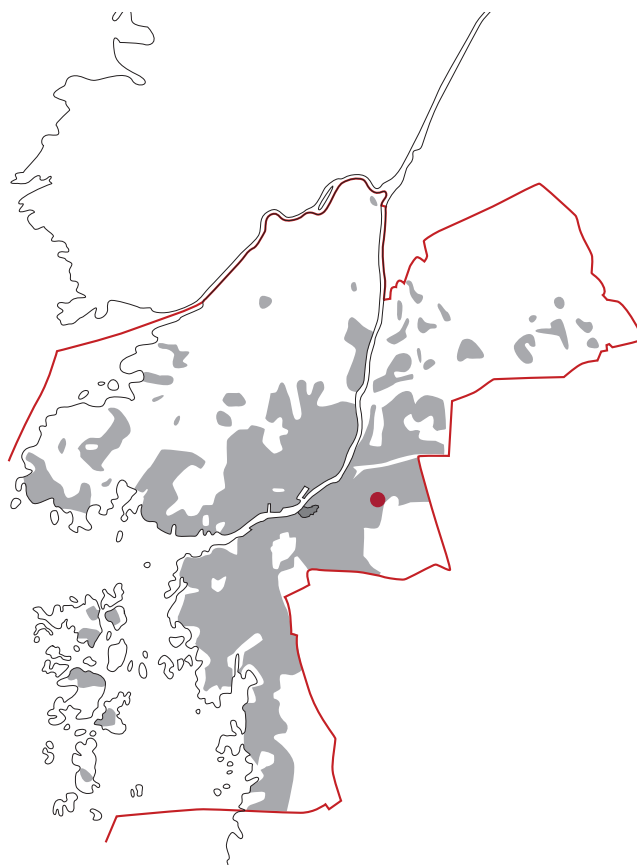
När Göteborg grundades 1621 blev området kring den gamla kyrkplatsen en del av stadens ägor och här anlades landeriet Stora Härlanda.

1900-20

1904 köptes Kålltorps gård av Göteborgs stad och 1916 inlöste staden också Stora Härlanda. De första nybyggnaderna i dessa delar omfattade Härlandafängelset och Kålltorps lungotsjukhus som började uppföras 1904 respektive 1913. Mellan fängelset och landeriets trädgård lät staden uppföra en grupp med nödbostäder, Härlanda bostadskoloni, 1918–20.

1920-70

Stadsdelen Kålltorp ingick i Lilienbergs stora utbyggnadsplan för Örgryte (Se stadsdelen

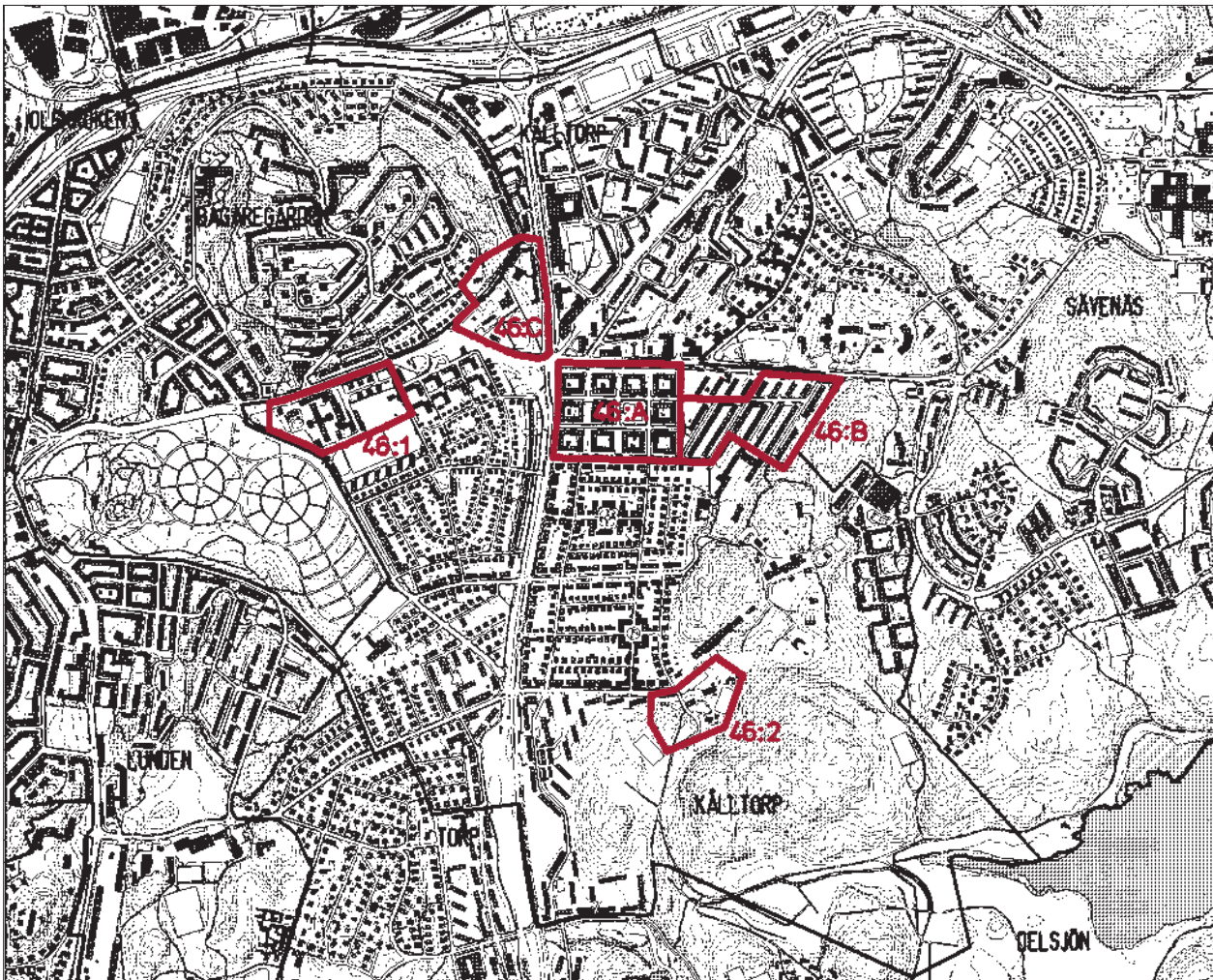
Bö.) Kålltorps egnahem väster om Munkebäcksgatan byggdes i huvudsak ut enligt Lilienbergs plan 1923–30. Öster om Munkebäcksgatan reviderades planen och området bebyggdes i flera etapper 1925–40. Norra delen omfattade landshövdingehus samt en skola. Den södra dominerades av villor.

På 1940-talet ersattes Härlanda bostadskoloni med hyreshus av trä i 2 våningar och i stadsdelens norra och södra delar uppfördes bostadshus av sten. Ett par viktiga nybyggnader som tillkom på 1950-talet var Härlanda kyrka och Kålltorpshemmet och 1970 kompletterades stadsdelens bebyggelse med ”studentstaden” Rosendal i sydost.

Övrig mark i söder är fortfarande obebyggd och ingår i Delsjöområdet.

Kålltorps gård 1920. Fasad mot norr.

Förändrat - bevarat

En stor del av bostadsbebyggelsen har förändrats genom ombyggnader. Särskilt värdefulla delar är Kålltorps gård, Härlanda fängelse, Härlanda kyrka med omgivande miljö samt landshövdingehuset kring Björcksgatan.

BJÖRCKSGATAN, VÄSTRA DELEN, 46:A

BJÖRCKSGATAN, ÖSTRA DELEN, 46:B

HÄRLANDA KYRKA M M, 46:C

F D HÄRLANDA FÄNGELSE, 46:1

KÅLLTORPS GÅRD, 46:2

Björcksgatan, västra delen

Källtorp 46:A

Miljön omfattar kringbyggda kvarter med landshövdingehus.

Historik

Stadsplan upprättades 1925 av A Lilienberg som här skapade ett område med en mycket regelbunden struktur. Utbyggnaden genomfördes 1929–36.

Byggnaderna fick en enhetlig utformning i en mycket återhållen 1920-talsklassicism. Bland arkitekterna märks bl a N Hansson, D Grip och G L Petersson. Byggherrar för de flesta av husen var bostads- eller byggnadsföreningar.

Från slutet av 1970-talet har större delen av husen byggts om, bl a har fasaderna tilläggsisolerats och fönstren har bytts ut. Enstaka hus har helt bevarad karaktär t ex hörnhuset Björcksgatan/Munkebäcksgatan (kv 38:20).

Motivering

Området med sin strikta rutnätsindelning är en typisk representant för Lilienbergs yngre stadsplaner och landshövdingehusen omfattar intressanta exempel på övergången från 1920-talsklassicism till funktionalism.

Trots vissa fasadändringar bildar landshövdingehusen en väl sammanhållen miljö. Bebyggelsen är väl synlig från Munkebäcksgatan och Torpagatan.

Program – skydd

Värdefulla miljöer 1985.

Beskrivning – karaktär

Området består av elva slutna, nästan helt kvadratiska storgårdskvarter och en kvadratisk öppen plats ligger mitt i området. Flera kvarter har en rad portgångar som ger möjlighet att passera tvärs genom gårdarna.

Kvarteren omfattar landshövdingehus som har enhetligt byggda sadeltak och något varierande fasadutformning. Taken är täckta med ursprungligt rött taktegel eller nya material med liknande utseende. Några hus är helt klädda med träpanel. Andra har övervåningar kläd-

Björcksgatan (kv 38:15). Huset har ursprunglig bottenvåning av tegel, övervåningar klädda med ny panel och originalfönster utan spröjs.

Gårdsinteriör Björcksgatan/Munkebäcksgatan (kv 38:20). Byggnaden har ursprungligt utseende med helt panelklädd fasad och spröjsade fönster mot gården.

da med träpanel och bottenvåningar som är putsade eller utförda i tegel. Sparsam dekor i 1920-talsklassicism förekommer bl a kring entréerna.

Planterade förgårdar och träradar bl a runt den öppna platsen är värdefulla delar av miljön.

Björcksgatan, östra delen

Källtorp 46:B

Miljön omfattar en grupp landshövdingehus uppförda som friliggande lamellhus.

Historik

Ursprungligen fastställdes en stadsplan med slutna kvarter avsedda för landshövdingehus. 1935 ersattes den med en helt ny plan av U Åhrén. Den nya planen utformades med parallella lamellhus strikt orienterade i nordost-sydväst på typiskt funktionalistiskt sätt. Mellan två par lamellhus placerades låga byggnader för butiker.

Området byggdes ut med landshövdingehus 1936–38. Exteriören anpassades till funktionalismens ideal. Till skillnad från äldre landshövdingehus saknar dessa hus från 1930-talet helt utsmyckning och ursprungligen målades alla fasader i ljusa färger.

I östra delen uppfördes tre s k barnrikehus för Stiftelsen Solgårdarna i Göteborg (kv 58–59). De ritades av C Björckgren vid HSB:s ritkontor.

Kvarteren 60–61 bebyggdes med långa längor uppdelade på flera olika fastigheter. Byggnaderna fick en enhetlig utformning trots att många olika arkitekter deltagit. Det var bl a J Jarlén som ritade husen på fastigheterna 60:1, 10–12 samt A Werner som utformade husen kv 60:2, 6–7 och kv 61:2, 7.

Några av byggnaderna har förändrats genom tilläggsisolering av fasader och fönsterbyte.

Motivering

Stadsplanen visar tydligt funktionalismens idéer. De enskilda byggnaderna är intressanta exempel på de göteborgska landshövdingehusens anpassning till funktionalismens krav och Björcksgatans östra del är det sista större området som bebyggdes med landshövdingehus.

De s k barnrikehusen ("Solgårdarna") är värdefulla från socialhistorisk synpunkt.

Program – skydd

Värdefulla miljöer 1985.

Bevaringsprogram 1987.

Kort lamellhus, Quidinsgatan/Björcksgatan.

Lång länga, Utåkersgatan. Fasader mot gården.

Beskrivning – karaktär

Bebyggelsen består av ett tiotal lamellhuslängor med landshövdingehus, samtliga orienterade i nordost-sydväst. I ett par kvarter ligger låga butikslängor mot norr och här har gårdarna en mer sluten karaktär.

Byggnaderna är enhetligt utformade i funktionalistisk stil utan dekor. De har alla sadeltak täckta med rött lertegel eller moderna material med liknande utseende. Övervåningarna är klädda med locklistpanel och bottenvåningarna är slätputsade. Förgårdsmarken och de inre långsträckta gårdarna har planteringar med varierande utformning.

Härlanda kyrka m m

Kålltorp 46:C

Miljön omfattar Härlanda kyrkoruin, Härlanda kyrka, Kålltorpshemmet m m. (Kyrkoruinen ligger inom stadsdelen Bagaregården.)

Historik

Under medeltiden var detta kyrkoplatsen i Härlanda socken. Kyrkan som troligen byggts redan på 1100-talet revs 1528 och stenen användes till en ny kyrka i Nya Lödöse. 1925 frilades resterna av de gamla murarna och ruinområdet ordnades som park.

På 1620-talet då Göteborgs stad övertagit området uppläts det som betesmark och kring sekelskiftet 1800 hade landeriet Stora Härlanda utvecklats till en välskött gårdsanläggning som hade en trädgård med flera alléer. 1916 återköpte staden landeriet och 1919 byggdes "Härlanda bostadskoloni". På 1930-talet revs landeriets huvudbyggnad och en ny gata drogs genom landeriträdgårdens södra del. De sista byggnaderna i den angränsande bostadskolonin avröjdes 1954.

I f d landeriträdgårdens norra del behölls delar av alléerna och på denna plats byggdes Härlanda kyrka 1956–58. Den ritades av den kände kyrkoarkitekten P Cel-sing och var en av de första som utformades i den för honom karaktäristiska stilen. På slutningen i öster uppfördes 1954 ett ålderdomshem efter ritningar av R Erskine som också var en av tidens mest framträdande arkitekter.

Motivering

Området har spelat en viktig roll i traktens historia och innehåller värdefulla minnen från olika epoker. Kyrkan och Kålltorpshemmet är tidstypiska representanter för 1950-talets arkitektur och intressanta exempel på två välkända arkitekters arbete.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: Kålltorpshemmet (kv 84:1). Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen: Härlanda kyrkoruin. Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: Härlanda kyrka.

Härlanda kyrkoruin. Ingång från väster.

Beskrivning – karaktär

Miljön omfattar ett parkområde med en kyrkoruin och enstaka friliggande byggnader.

Kyrkoruinen består av låga gråstensmurar som visar den medeltida kyrkans planform. Ruinområdet omges av en mur uppförd 1925 och planteringar.

Härlanda kyrka har ett fritt läge i ett parkområde med bevarade trädtrader som tillhört landeriets trädgård. Kyrkoanläggningen omfattar tre byggnader: kyrka, kampanil och församlingshus. De är uppförda med enkla geometriska former och fasader av rödbrunt tegel. Kyrkorummet har en mycket enkel plan och släta röda tegelväggar. Ett högt glasparti ger kontakt med parken utanför. Kyrkan som har plats för 650 personer är möblerad med flyttbara stolar.

Kålltorpshemmet, nuvarande Kastanjebackens servicehus, består av vinkelbyggda längor som omger ett halvslutet gårdsutrymme. Det är delvis terrasserat och har en liten springbrunn. Slänten upp mot Härlandakyrkan och kyrkans östfasad ingår också i gårdsmiljön. Byggnaderna är i 2 våningar med tegeltäckta tak. Mot gatan är fasaderna av rött tegel, mot gården dominerar spritputs.

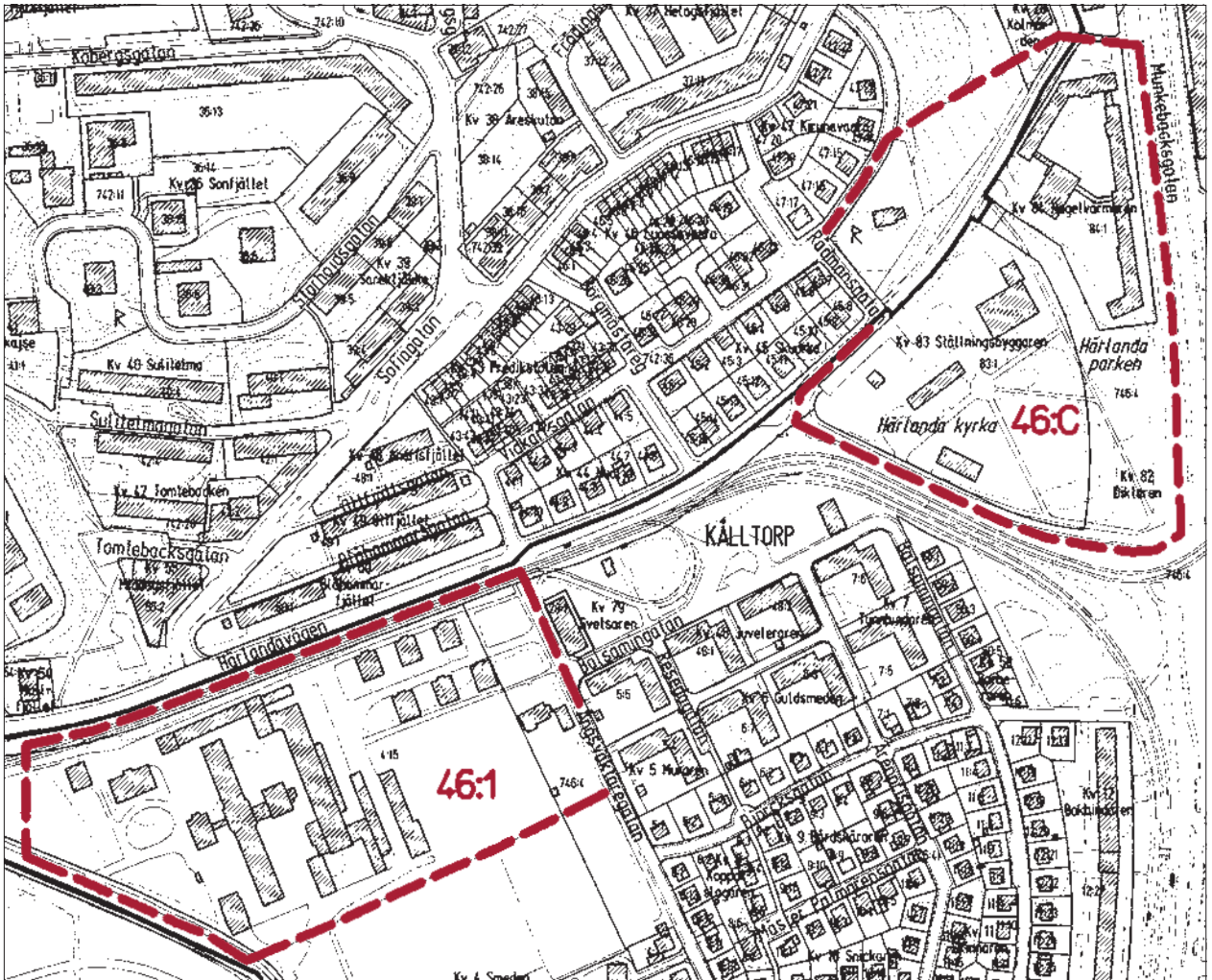
I områdets södra del ligger också ett envånings trähus uppfört för fritidsverksamhet 1949. Eventuellt ingår äldre delar i byggnaden. Exteriören präglas delvis av nationalromantikens ideal och påminner om bostadskolonin som tidigare låg här.

Kampanilens västfasad.

Härlanda kyrka från sydost.

F d Härlanda fängelse

Kålltorp 46:1

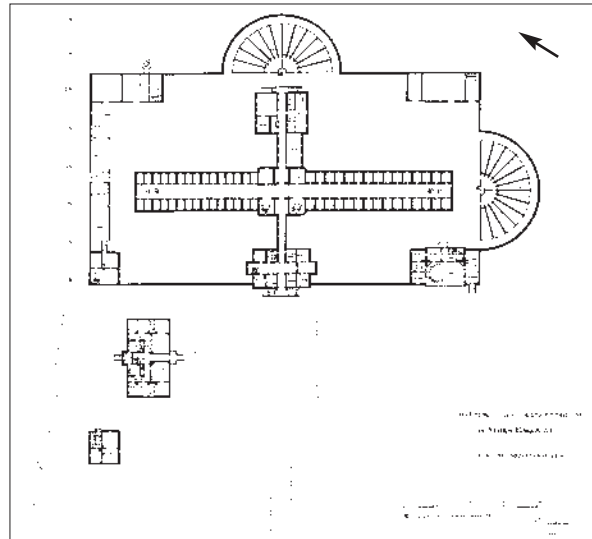
F d Härlanda centralfängelse uppfördes som ersättning för länsfängelset inne vid S:t Eriks torg. Större delen byggdes 1904–07 och 1912–25 tillkom sex bostadshus i öster. Fängelset ritades av G Lindgren som var fångvårdsstyrelsens arkitekt under 40 år.

Anläggningen omfattade en kringbyggd del med en centralt placerad cellbyggnad som innehöll drygt 200 celler samt ett yttre entréområde med två bostadshus för "befäl" utanför muren. (Se ritning.)

1923 inreddes en kyrksal i cellbyggnadens torn och nya verkstadsbyggnader uppfördes längs murens insida 1935 och 1959.

1947–60 genomfördes moderniseringar i de äldre delarna. Flera av cellfönstren förstörades. I cellbyggnaden ersattes de öppna mittrummen och "balkongerna" med breda korridorer. Promenadgården i söder finns kvar men väggindelningen är borta och på cellbyggnadens gavlar har de dekorativa detaljerna rivits. I övrigt är anläggningen mycket välbevarad.

Verksamheten lades ner våren 1997 och Göteborgs kommun övertog anläggningen 1998. Ombyggnad för

Ritning till Cellfängelse på Stora Härlanda, signerad G Lindgren 1904 och justerad 1927. Ritningen visar att cellbyggnadens mittkorridorer ursprungligen var öppna genom 3 våningar.

kontor m m planeras.

F d Fängelset ligger i anslutning till Östra kyrkogården och Bagaregårdens bostadskvarter. Den centrala delen utgörs av ett rektangulärt muromgärdat område med låga byggnader i hörnen samt längs muren i väster och norr. Mot söder ansluter en halvcirkelformad f d "promenadgård".

Fängelset 1911. Fasaderna var ursprungligen vita och cellbyggnaden hade mycket små fönster.

F d Hårlanda fångelse. I förgrunden entrébyggnaden och muren. Innanför muren f d cellbyggnaden.

F d bostadshus för högre befäl, "direktörsbostad".

Bostadshus uppfört för "konstaplar".

Området innanför murarna domineras av en lång "cellbyggnad". Den har ett mittparti som betonas genom ett högt brutet tak och ett torn. I övrigt är utformningen relativt enkel och de bevarade små fönstergluggarna på östfasaden visar tydligt byggnadens funktion.

Administrationsbyggnaden som har sin huvudentré mot väster framhävs särskilt genom ett elegant klocktorn, en fritrappa med dekorerat järnräcke, en kalkstensportal och ett ovalt fönster insatt i en bågformad frontespis.

Entréområdet omfattar två bostadshus och en trädgård. Bostadshuset för "befäl" ("Direktörsbostaden") är i en våning med ett brant brutet tak som har stora uppbyggda gavelpartier med dekorativa fält. Entrén ramas in av två kolonner som bär en balkong.

På fångelsens "baksida" i öster ligger sex bostadshus ursprungligen avsedda för "konstaplar". De är i 2 våningar med valmade plåttäckta tak och putsade fasader. Trädgårdar anlagda söder om bostadshusen är väsentliga inslag i denna delen av anläggningens miljö.

Hela f d Hårlanda fångelse med välbevarade byggnader för varierande ändamål, murar, planteringar och delvis bibehållna interiörer har ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

Av särskilt intresse från socialhistorisk synpunkt är cellerna som har kraftiga dörrar mot korridorerna, delvis bevarad fast inredning samt små högt sittande fönstergluggar, bl a på östra fasaden där den ursprungliga storleken är bevarad. Hårlanda tillhör landets mest välbevarade fångelser från denna period. Den monumentala och slottsliknande anläggningen är också ett ytterst värdefullt inslag i stadsbilden.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: fångelsset och personalbostäderna. Skydd enl KML 3 kap. Byggnadsminnen: större delen av anläggningens äldre delar.

Mer att läsa

Fångelser i Sverige. N Ahlberg 1986.

Hårlanda Fångelse, en tidsspegel. S Lundberg 1997.

Hårlanda fångelseområde. A Kaas, Bohusläns museum 1998.

Kålltorps gård

Kålltorp 46:2

Kålltorps gård (kv 44:29) ligger i anslutning till Delsjö-reservatet. (Se karta sid 71 och 73.)

Kålltorp Övergård och Kålltorp Nedergård fick under 1700-talets andra hälft en gemensam ägare och egendomen utvecklades nu till en herrgårdsliknande anläggning. Den övertogs 1904 av Göteborgs stad och på ägorna i norr uppfördes Renströmska sjukhuset. Ekonomibyggnaderna revs omkring 1930 och huvudbyggnaden togs i bruk som fritidsgård.

Idag omfattar gården en huvudbyggnad, en källarvind och en delvis bevarad trädgård. Huvudbyggnaden uppfördes troligen i slutet av 1700-talet och ombyggdes i mitten av 1800-talet. Delar av interiören bl a köket med sitt stora spiskomplex är välbevarat.

Kålltorps gård har ett högt lokalhistoriskt värde och är också ett viktigt inslag vid denna entré till Delsjöområdet.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Kålltorps gård, västra gaveln.

Övrigt – utanför programmet

Kålltorps egnahem

Kålltorps egnahem byggdes 1923–30. Flera enstaka villor har välbevarad karaktär t ex Balsamingatan 34 och Spelmansplatsen omges av lyktstolpar från 1920-talet. Sju villor, ett parhus och Spelmansplatsen upptas som värdefulla i "Underlag för energisparplanen" 1980.

Renströmska sjukhuset, "Kålltorps lungsotssjukhus"

Större delen av sjukhuset byggdes 1911–13 efter ritningar av E Torulf och anläggningen bekostades delvis med medel ur Sven Renströms fond.

Första etappen omfattade en huvudbyggnad av sten, flera mindre hus av trä och en stor park. 1928 tillkom en paviljong och i anslutning till denna uppfördes ett nytt sjukhem 1967.

Huvudbyggnaden är i huvudsak bevarad och de mindre byggnaderna finns kvar men är klädda med plattor. Anläggningen som helhet har kvar sin ursprungliga karaktär och utgör en intressant miljö från bl a socialhistorisk synpunkt.

Kålltorps gård, entrén mot gårdsplanen.

